

УДК 82.03; 82:81'255.2

¹Н. Мұқаметханұлы, ²Т. Дәлелғазы*¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, т.ғ.д., профессор, Қазақстан, Алматы қ.²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, 2 курс магистранты, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: talgar_d@mail.ru

Абайдың «Масғұт» поэмасының Қытайда аударылуы мен зерттеулі жөнінде

Мақалада қытайдағы Абай шығармаларын зерттеуші Ха Хуаньчжанның Абайдың «Масғұт» поэмасын қытай тіліне аударуы және ол туралы зерттеулеріне жан-жақты талдау жасалынады. Сонымен қатар, Абай шығармалары ішіндегі поэмаға қатысты өлеңдерінің қытай тіліне аударылуы мен зерттелуін қарастырып, қытай зерттеушілерінің Абай шығармасына берген бағаларына сараптама жасалады.

Түйін сөздер: Абай, Масғұт, поэма, Ха Хуаньчжан, аударма, құндылық.

Н. Мұқаметханұлы, Т. Дәлелғазы

Исследования о поэме «Масгут» Абая в Китае

В статье приводится разносторонний анализ, а также исследования перевода на китайский язык поэмы Абая «Масгут» китайского исследователя творчества Абая Ха Хуаньчжана. Наряду с этим, рассматривая перевод и исследования стихов, относящихся к поэме, в произведениях Абая, делается заключение об оценке произведения Абая китайскими исследователями.

Ключевые слова: Абай, Масгут, поэма, Ха Хуаньчжан, перевод, ценность.

N. Mukametkhanuly, T. Dalelgazy

Studies about Abai's «Masgut» poem in China

The article is dealing with the studies of Hu Huanzhang (Qabai) about poem «Masgut», one of Abai's original three poems. Furthermore analyzing works of other chinese translators about the poem.

Key words: Abai, Masgut, poem, Ha Huanzhang, translation, value.

Абай – қазақтың ұлы ақыны, ойшыл философы. Оның артына қалдырған мұраларының құндылығы тек қазақта қана емес, әлемде де жоғары бағаланады. Мұның дәлелі ретінде Абай шығармаларының әлем елдері тілдеріне үздіксіз аударылып, зерттелуін айтуға болады. Әсіресе, оның қытай тіліне аударылып зерттелуінің мәні мен маңызы айырышқа деп санаймыз.

Бұл мақаламызда Абайдың үш поэмасының бірі саналатын «Масғұт» поэмасын Қытайда Абайды зерттеуші ғалым Қабайдың (Ха Хуаньчжан) зерттеуіне талдау жасауды жөн көрдік.

Ха Хуаньчжан, қалам аты Қабай, сібе ұлтынан, 1928 жылы тулыған, қытайда Абай зерттеудегі ең маңызды тұлғаларының бірі.

1950 жылы Шыңжаң университетінің орыс тілі факультетін бітірген. Содан соң ол 1973 жылға дейін қазақ ұлты көп қоныстанған Нылқы, Күнесті сияқты аудандарда қызмет істеген. Оның орыс, қазақ, қытай тілдеріне жетік болуы Абайды зерттеуі үшін үлкен септігін тигізді. Қабай мырза университет оқып жүрген кезден бастап-ақ Абай шығармаларын қытай тіліне аударуда бастаған. 1955 жылы ол ақынның «Ескендір» поэмасын қытай тіліне тәржімалап, «Аударма әдебиеті» журналының 1958 жылғы № 8 санында жариялады. Сол жылы ол Абайдың өзге екі поэмасын аударып, оған «Ескендір» поэмасын қосып, «Абай поэмалары» деген атпен «Халық әдебиеті баспасынан» шығарды. Сондай-ақ ол Шыңжаңнан шығатын «Тяньшань»

журналының қытай тіліндегі басылымының сегізінші санында «Қазақтың ұлы ақыны-Абай» деген алғашқы зерттеу мақаласы жариялады. Өкінішке қарай, содан кейінгі жылдары Қытайда саяси науқандардың толассыз жүрілуі, әсіресе, он жылға созылған «мәдени революциясы» (1966-1976) ғалымның Абай шығармаларын аударуына мүмкіндік бермеді.

1973 жылы Қабай Пекиндегі «Ұлттар баспасы» қазақ редакциясына редактор қызметіне барады. 1981 жылы ол Қытай Қоғамдық ғылымдар академиясы аз ұлттар әдебиетін зертте бөлімінде ауысып барып арнаулы түрде Абайды зерттеумен шұғылданады. Оның аудармасымен «Абай өлеңдерінен таңдамалылар» және «Абай қара сөздері» екі кітап болып, «Шыңжаң халық баспасынан» 1982 жылы және 1984 жылы басылып шықты. 1987 жылы қытай ұлттар баспасында оның көп жылдардан бергі еңбектеніп жазған ғылыми зерттеу мақалар жинағы «Абай және оның өлеңдері» (қазақша) басылып шықты. 1993 жылы оның «Абай өлеңдерінің толық жинағы» атты аудармасы «Ұлттар баспасынан» жарық көрді. Қабай 1989 жылы Семей облысы, Абай ауданына келіп зерттеулер жүргізді. 1993 жылы Қазақстан Республикасының Абай әдебиетінің иесі болды. Ха Хуанжаң мырзаның Абай шығармаларын қытай тіліне аударуы мен зерттеулері елімізде алғаш рет «Абай энциклопедиясында» таныстырылды [1].

«Масғұт» поэмасы жөнінде әйгілі ғалым, ұлы жазушы Мұқтар Әуезовтың «Абайдың поэмалары туралы» деген еңбегінде: «Абайдың оригиналды поэмасы үш шығарма: «Масғұт», «Ескендір», «Әзім». Бұл үш поэманың бәрі де ақынның қазақ өмірінен, соның ішінде бұрынғы шығармаларындай, өз ортасы, өз дәуірінің болмысынан алған шығармалары емес. Үшеуі де шығыстық дастан аңыздардан немесе ертегілік тақырыптардан алынған сюжеттерге құрылады»[2] деп жазған. Абай өзінің поэмаларындағы ортаға қойылған идеялар хақында: «Бірақ жалпы алғанда, көлемдері азғана, оқиға, сюжеттері шағын шыққан осы поэмалардың да негізгі идеясы мен мақсаты Абайдың көп лирикалық шығармаларындай, ұстаздық тәрбиелік ойларға арналғанын байқаймыз.»[3], -дейді Әуезов аталған еңбегінде.

Қытайда Абай шығармаларын зерттеумен шұғылдаушы ғалым Ха Хуаньчаң өз еңбектерінде Абайдың осы нәзирагөйлік по-

эмаларына талдау жасаған. Оның «Абайдың «Масғұт» және өзге поэмаларына талдау» атты мақаласында: «Он тоғызыншы ғасырдағы қазақтың ұлы реалистік ақыны Абайдың бізге жеткен көптеген лирикалық және философиялық өлеңдерінен өзге, тағы үш поэмасы бар. Лирикалық және философиялық өлеңдері секілді Абайдың поэмаларының оқырманы мол, әрі қазақ әдебиетінің жауһары болып табылады»[4]-дей келіп, Абайдың өзіне тән сипаттағы жасампаздығының қалыптасу барысына тоқталып: «Абайдың поэмалары өзге Шығыс халқтарының шығармаларын негіз етіп жазылған. Абай бір жағынан өзінен бұрынғы ақындық дәстүрді өңдеп, жаңартып мұрагерлік етсе, тағы бір жағынан Шығыстың өзге ұлттарының мәдениетін шығармасына сіңірген. Оғанқосаорыстыңпоэмашығармашылығындағы тажирибесін де өз еңбектерінде пайдалана білді. Осылайша оның поэмалары Шығыс пен Батыс әдебиетінің жауһарлары өз жарасымын тапқан дүниеге айналды», -деп тұжырым жасайды. Ал қазақ дастандарындағы нәзирагөйлік дәстүр туралы ғалым: «Басқа ұлт пен басқа өңірдің дастандарын қазақшаға аударып, жаңғыртып жырлау – қазақ дәстүрлі шығармашылығының бір түрі. Онда ақындар нәзиралап, өңдеп жырлағанда, әуелгі жырдың тек формасы ғана өзгеріп қалмайтын. Оның уақиға желісі, бейнеленген қоғамдық орта, тұрмыстық хал-жағдайлар бәрі-бәрі де белгілі дәрежеде өзгеріске ұшырайды. Ақындар кейіпкерлерді сомдау барысында, оларыдың характеріне, ішкі сезім толқыныстарына да қазақ халқының ұлттық бояуын сіндіреді. Шығармадағы кейіпкерлердің ойлау тәсілі, сөйлеу дағдысы, тіпті, әр бір қозғалыс қимылдарына дейін қазақыланып кетеді. Қазақ дәстүрлі әдебиетінде осындай нәзиралық жолмен жаңғырту жасампаздығы арқлы жаңа авторлар пайда болады. Расында, бұл бір керемет жасампаздық тәсіл есептеледі. Ең қызықтысы, ақындар нәзиралау барысында жырлап отырады. Бұл дәстүр қазақтың мәдени өмірін байытып қана қалмастан, қазақ әдебиетінің қазақ сахарасынан алқып шығып, өзге халықтарды да рухани жауһарларымен сусындатып, мәдениет ауысуына септігін тигізді. Қазақ халық жырлары ішінде ақындар назиралаған дастандардың басым салмағын ұстайтыны «қисалар» деп аталады» [5], – дей келеді де, Абай поэмаларындағы нәзиралауды: «өзінен бұрынғы ақындарда

қалыптасқан дәстүр секілді Абайдың үш поэмасы Абайдың өзінің көркемөнерлік стили мен шығармашылықтағы көзқарасы негізінде нәзіраланған. «Масғұт» поэмасында Абай «Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін, жоқ-барды, ертегіні термек үшін. Көкірегі сезімді, тілі орамды, жаздым үлгі жастарға бемек үшін» деген жолдарды, қытайшаға «绝不个人消遣挥舞笔墨, 只为了勉励那些上进的青年» [6]- деп, тамаша аударып, оған «өмірдегі сұраққа толы кейбір мәселелер туралы терең ойы мен толғамын ортаға салады»-деп сипаттайды.

Абай поэма соңында да негізгі идеяны айқын көрсетеді: «Көптің бәрі осындай, мисал етсең, Көп айтты деп алданып, уағда күтсең. Ғәпіл боп көп нәрседен бос қаласың, Андамай көп сөзімен жүріп кетсең» деген жолдарды аудармашы «众人往往如此, 这有实例为证轻信诺言, 容易被别人瞞哄, 如果掉以轻心, 盲目地追随众人, 你将终身懊悔而又一事无成»[7] – деп, қытайша тамаша жеткізеді.

Автор «Масғұт» поэмасында ортаға қойылған негізгі идея жөнінде Абай қара сөздерімен байланыстыра талдау жасайды. Ол: «Масғұтта көтерілген негізгі идея Абайдың әр кезеңдегі өзге шығармаларында, әсіресе, оның ғақылиялар жинағы есептелетін «Қара сөздерінде» әр түрлі деңгейде көрініс тауып отырады. Міне, бұл Абайдың ұзақ уақыттық ой қорытындысынан туындаған маңызды тақырып, «Біздің қазақтың жүректі кісі дегені – батыр кісі дегені мақтауға сымайды. Айтқанға көнгіш, уағдада тұрғыш, бойын жаманшылықтан тез жиып алғыш, көштің соңынан итше ере бермей, адасқан көптен атының басын бұрып алуға жараған, әділетті ақыл мойындаған нәрсеге, қиын да болса, мойындау, әділетті ақыл мойындамаған нәрсеге, оңай да болса, мойындамау – ерлік, батырлық (Абай қара сөздері, он төртінші сөз). Бұны ғалым 那些被哈萨克人称之为有雄心的人, 实际上也常常名不符实真正的英雄应该是谦恭有礼, 信守诺言, 疾恶如仇, 能为民众引路, 而不像一条可怜的小狗尾随在别人身后. 凡是正义的事业, 即使有天大的困难, 他也会挺身而出捍卫. 凡是放弃真理的事, 尽管非常容易, 他也不为所动. 这才是真正的英雄 («阿拜箴言录» 第 14 篇) [8], – деп аударған.

«Құдай тағала айтып па, көптен қалмасаң болады деп. Көпке қаһарым жүрмейді деп. Көпке тұзағым жетпейді деп пе? Ғылым көпке келіп

пе? Біреуден тарап па?Жер білмеген көп адам адасып жүрсе, бір жер білетұғын кісінің керегі жоқ па екен? (Абай қара сөздері, жиырма үшінші сөз). Бұл сөздерді зерттеуші «莫非真主喻示他, “只要你和众人在一起, 我的威力便一筹莫展, 我的惩戒便鞭长莫及” ? 彻知一切是萌自众生, 还是源自独一无二的主?当众人迷途忘返时, 莫非不需要一为能指点迷津的人?» («阿拜箴言录» 第2 3篇) [9] деп аударған.

«Масғұт» поэмасына тереңдей талдау жасаған ғалым: «Абай жоғарыда айқындап көрсеткен өзінің ұстанымын өзек ете отырып, «Масғұттағы» батыл әрі әділетті, бірақ, қауымға басшылық ете алатын парсаты кемшіл кейіпкер обыразын жасайды. Абай осы Масғұт геройы орқылы өз ұстанымы жоқ, көптің артынан, дүрмектің соңынан ілесіп кететін табансыздарды сынға алады» – дейді.

Поэманың көркемдік бағасы жөнінде қазақ КСР Ғылым академиясы баспасынан 1961 жылы басылып шыққан «Қазақ әдебиеті тарихында»: «Осындай сюжетті әңгіме құруда, суреттеп көрсету орнына, баяндағыш ойды басшы ету арқылы Абай бұл поэмасының композициясын ойдағыдай толық көркем, тұтас етіп шығара алмаған. Ол, әсіресе, осы поэманың екінші белімінен аңғарылады. Композициялық құрылыста логика болмай кетеді. Өйткені, тұтас күрделі сюжеттік құрылысының шартына бағынса, Масғұттың қызыл жемісті жегеннен кейінгі іс-әрекеттері баян етілгенін көрсек керек еді» [10]-деп сипатталған.

Ал поэманың көркемдік деңгейі туралы ғалым «Масғұттың» көркемдік шеберлігі жөнінде әр түрлі көзқарастардың айтылып жүргендігін тілге тиек етеді әрі оған өзінің пікірін білдіреді: «Кейбіреулер поэманың алдыңғы және соңғы уақиғаларында логикалық байланыс кемшіл, мұның өзі шығарманың көркемдік деңгейіне әсер еткен дейді...Егер тек поэманың уақиға желісі бойынша қарастырар болсақ, «қазақ әдебиеті тарихындағы» талдаулар дұрыс айтылған. Себебі, бірінші уақиғадан екінші уақиғаға өту барысы өте шұғыл, поэманың бас-аяғы кемелді қабыпсай қалған. Алайда, «Масғұт» поэмасының жалпы тақырыбы бойынша талдау жасар болсақ, поэманың бас-аяғы бір-бірімен айырылмастай байланысып тұрғанын аңғара аламыз. «Қазақ әдебиеті тарихында» Абайдың «Ескендір» поэмасы тура-

лы талдау жасағанда оны «Масғұтпен» салыстырып: ««Масғұтқа» қарағанда «Ескендір» поэмасындағы уақиға бір өзекті негіз еткен» дейді. Расында «Ескендір» поэмасы Абайдың сәтті шыққан поэмасы саналады. Алайда, «Масғұт» та сәтті түрде нәзіраланған поэма санатына жатады. Поэма екі түрлі уақиғадан құрам тапқанымен, ол екі уақиға негізгі тақырып үшін қызмет атқарып тұр. Бірінші уақиғаның барысы ұзағырақ болғанымен ол екінші уақиғаның бұйдасы спетті әрі поэманың кем болса болмайтын маңызды бөлігі», - деп санайды. Автор «Мағұт» поэмасының тақырыпты өте айқын аша алғандығын айтып, оны әрі қарай былай деп түсіндіреді: «поэманың алдыңғы бөлімінде Масғұттың ұждандылығы, арманды адамгершілігі көрсетіліп, соңында халифаға уәзір болғандығы баяндалады. Ал соңғы бөлімінде ел бастайтын парасаты мен жүректілігі кемшіл екендігін көрсетіп, оның адасқан қауымға бастаушы бола алмай, көптің соңынан ілесіп, адасқаны айтылады. Егер «Масғұт» поэмасын осылай талдап тарқатар болсақ, бұл поэма идеясының тереңдігін байқап қана қоймай, оған қоса оның көркемдік жақтан да сәтті шыққанын аңғара аламыз»[11].

Ха Хуаньчжаң өз мақаласында Абайдың жас шағында әкесі Құнанбайдың ықпалымен ел ісіне ертерек араласып, қарапайым халықпен етене байланыста болғандығын айта келіп, Абайдың ұзақ уақыт бойы халқпен қоян-қолтық араласуы барысында ұлтының заттық және рухани жақтардан өзге халықтан кенже қалғандығын байқағандығын әрі қауымның оянуы мен алға басуы үшін бар күшін сала арпалысқанын, өз өмірінің жарық сәулесі арқылы қараңғы түнектегі халыққа жол көрсетпек болғанын атап көрсетеді.

«Масғұт» поэмасындағы жанбыр суын ішкен қалың қауымның патша мен уәзірді өздерінің тобына қосып алғандығы сияқты уақыт өте келе қауымның кері кететіндігін, әуелі алға сүйреген

адамды аяқтан шалатындығын түсінді. Алайда Абай әрқашан сергек болды, өзінің әйгілі «Сегіз аяғында» «Кеш деп қайтар жол емес, жол азығым мол емес» (我决不半途而归,那伯囊空和日暮途远) [12] – деп, айтқанындай бастан ақыр өзінің айқын мақсатынан ауытқымады. Абайдың ұлылығы сонда – ол әр қандай жағдайда да, әр қандай уақытта да, ешкімге көр соқырлықпен ермеді, ешкімнің ойламы жоқ құлы болмады – деп тұжырым жасайды. Сондай-ақ ол Абайдың алған бетінен қайтпай, «мыңмен жалғыз алысқандығын», өз заманындағы жұртты көрсоқырлықтан құтылуға бар күшін салғанын, жұртқа жебеу боларлық жастарды өз қатарына қосуға құлшынғанын айтып, міне бұлар Абайдың «Масғұтты» дүниеге әкелуіндегі бір себеп болды деп қортынды жасайды.

Поэмаға жасаған талдауының соңғы бөлегінде автор «Ескендір» поэмасы болсын, «Масғұт» поэмасы болсын екеуі де Абайдың сәтті шыққан шығармалары екендігін дәлелдеп, көркемөнерлік тұрғыдан екі поэманың әр қайсысының өзіне тән ерекшелігі бар деп санайды. Ал мазмұны жағынан талдар болсақ, «Масғұт» поэмасының «Ескендірге» қарағанда реалистік жағы басымырақ, өйткені XIX ғасырда қазақ қоғамындағы қауымды да, сол қауымды бастаған басшысын да көрсоқырлықпен дүрмекке ергіш, жеңіл-желпі сенгіштік ғадеттің жайлағанын, сондықтан Абайдың «Масғұт» поэмасы мейлі көпке болсын, немесе үлкенді-кішілі рулардың дербес шешім жасау мен ой қорту қабілеті жетерсіз ақсақалдары мен басшыларына болсын үлкен тәрбиелік рөл атқарып тұрғандығын айтады.

Қорытып айтқан, Ха Хуаньчжаңның Абайдың «Масғұт» поэмасын қытай тіліне аударуы мен зерттеуі ғылыми дәлдік пен тереңдік бар. Ғалымның осы еңбегі қалың қытай оқырмандары мен әдебиет зерттеушілерінің қазақ әдебиетіне, әсіресе, Абай шығармаларына дұрыс көзқарас қалыптастырғаны анық.

Әдебиеттер

- 1 Абай энциклопедиясы.–Алматы. Ата мұра.-1995.-605-606 бб.
- 2 Мұқтар Әуезов. Абайдың поэмалары туралы.-1950–Алматы. Қазақ әдебиеті-26.
- 3 Мұқтар Әуезов. Абайдың поэмалары туралы.–Алматы. Қазақ әдебиеті-3-46б.
- 4 哈拜.谈阿拜的翻译诗.民族文学研究.–1986.№06-326.(Habai.tan abaide fanyishe.minzu wenxue yanjiu).
- 5 哈拜.谈阿拜的翻译诗.民族文学研究.–1986.№06-32-336.(Habai.Tan abaide fanyishe.mizu wenxue yanjiu).

- 6 哈拜.阿拜诗文全集. –北京.民族出版社.–1993.-576.(Habai.abai shiwen quanji. –Beijing.minzu chubanshe).
- 7 哈拜.谈阿拜的翻译诗.民族文学研究.–1986.№06-416.(Habai.tan abaide fanyishi.minzu wenxue yanjiu).
- 8 粟周雄,艾克拜尔.米吉提(译).阿拜箴言录.–北京.民族出版社. – 2000. -29-32 бб. (Su Zhouxiong, Akebaier. Majiti. abaizhenyanlu. –Beijing. minzu chubanshe).
- 9 粟周雄,艾克拜尔.米吉提(译).阿拜箴言录.–北京.民族出版社. – 2000. -44-45 бб. (Su Zhouxiong, Akebaier. Majiti. abaizhenyanlu. –Beijing. minzu chubanshe)
- 10 Қазақ әдебиеті тарихы. –Алматы.Қазақ КСР ғылым академиясы баспасы.-1961.1226.
- 11 哈拜.阿拜的伦理思想.西域研究. –1999.№04.-736.(Habai.abaide lilunsixiang.xiyu yanjiu).
- 12 哈拜.阿拜诗文全集. –北京.民族出版社.–1993.-576.(Habai.abai shiwen quanji. –Beijing.minzu chubanshe).
- 13 哈拜.阿拜诗文全集. –北京.民族出版社.–1993.-53-546.(Habai.abai shiwen quanji. –Beijing.minzu chubanshe).